

کتابچه عروض و قافیه

پیش نیاز (۳)

دبیر آموزش ملی: معصومه گودرزی

جزوه اختصاصی برای رشته علوم انسانی
«دوره متوسطه ۲ و کنکور»

کتابچه عروض و قافیه (پیش نیاز ۳) درس فنون ادبی - دبیر آموزش ملی: معصومه گودرزی

حرفی از سهراب به یاد است مرا

«جور دیگر باید دید، جور دیگر باید خواند»

آمانه؛

شاید امروز کمی ...

جور دیگر باید گفت ...!

سخن امروز از دیدن و از خواندن نیست!

حرف امروز این است؛ سخن از عشقی ناب، شوق یک گفتن خوب و روان مثل آب،

مثل شعر سهراب

تو فقط دل بده، دل

گوش دل را توبه حرفم بسیار

به همین گفتن ناب ...

مثل من حرف بزن، واژه بساز

شاید امروز گره از نفست باز شود ...

جور دیگر شاید ... قصه آغاز شود!

هدف از یادگیری عروض و قافیه چیست؟ (چرا باید وزن شعر را یاد بگیریم؟)

هر علم و دانشی که در زندگی به کار ما نیاید، فراگیری آن، تنها تلف کردن وقت است. بسیاری از لذت‌های ادبی ما در زندگی وابسته به آشنایی با عروض و وزن شعر است.

همه ما در زندگی روزمره با جملاتی سروکار داریم که در طبق شرایطی که در آن قرار می‌گیریم به خاطرمان می‌آید و ما بلافاصله آن را به زبان می‌آوریم. اما آیا همه جملات ما تأثیر بر مخاطب دارند؟ شعر یکی از موثرترین قالب‌های گفتاری است که علاوه بر نشان دادن درجه علمی و فهم ادبی ما تأثیر کلام ما و لذت ادبی اطرافیانمان را نیز بالا می‌برد؛ از گذشته هم آثار شعری در عین تأثیر بیشتر بر مخاطب، زمان کمتری را برای القای منظور به مخاطب گرفته است. علاوه بر تمام این امتیازاتی که شعر خواندن دارد، حس آرامش و نشاط را نیز در آدمی دوچندان می‌کند مخصوصاً این که درک ما از مفاهیم شعر نیز در زمان خواندن اتفاق بیفتد. این درس شاید سنگین‌ترین درس تخصصی رشته انسانی باشد که افکار دانش‌آموزان انسانی را به خود معطوف کرده است. جزوه پیش روی شما کمابیش حاوی همان مطالبی است که در سایر کتاب‌ها و جزوات اساتید دیگر ملاحظه می‌شود تنها ادعای ما بیان ساده و نوع چیدمان مطالب عروض از زبان ما است که در قالبی بسیار منظم باشیوه ای بکر و منحصر به فرد بدون نیاز به هیچ منبع دیگری از کم به زیاد از ساده به مشکل آمده است، و کار تفهیم مطالب را آسان تر کرده است. کوتاهترین، بهترین و درست‌ترین مسیرها در آموزش هر بخش در این جزوه هدیه کمک شما می‌آیند؛ سبک تفهیم مطلب در این جزوه مثل «هلو در گلو» است؛ بزرگترین و تنها ویژگی منحصر به فرد این چیدمان اصولی آن است. با من همراه باشید تا در آن به نتیجه مطلوب و دلخواه برسید. و این شاید به سبب تجربه سی و پنج ساله آموزشی من در بهترین سالهای عمرم بوده باشد و البته بخش عمده تری از موفقیت من حاصل عشقی بوده که به آموزش این حرفه داشته‌ام و و هنوز هم گرمای این عشق پر شور تو را در کلاس همراهی می‌کند. و توصیه من به تو فقط یک چیز است تنها یک خواسته آن هم: «تو فقط دل بده، دل!!! تو فقط راه بیا... انتهایش با من....»

برخی فواید این فن به شرح زیر است:

- (۱) لذت ادبی
(۲) آشنایی با شعر شاعران، درک ارزشمندی آنها
- (۲) کمک به خوانش شعر
(۴) شعر سرایی (بیان دردها و غم‌ها و شادیها)

این جزوه در دو بخش خلاصه می‌شوند: آشنایی با عروض و وزن شعر - یادگیری قافیه و قواعد آن

علم عروض: این علم از پایه واج و حرف تا اختیارات وزنی از بخش‌های زیر تشکیل شده است:

خلاصه کار (کلیات)

مقدمه: برای آشنایی با وزن و قافیه شعر باید مسیر زیر را به ترتیب طی کنیم.

❖ الف) عروض

- (۱) **شناسایی واج‌ها:** انواع واج‌ها و تفاوت واج‌ها باهم و تمایز آن با حرف بیان می‌شود تا پایه‌های یادگیری عروض و وزن شعر تقویت شود.
- (۲) **هجایا بخش:** در هر بخش از کلام (هر بازدم) نوع چیدن واج‌ها شش‌گونی هجایی را ایجاد می‌کند (تقطیع هجایی)
- (۳) **ویژگی‌های خط عروضی:** خط عروضی (املای تقریری) با خط املای فارسی (تحریری) فرق دارد
- (۴) **انواع ارکان:** چگونگی کنار هم قرارگرفتن این ارکان (همسان یک لختی، تکراری) // همسان دو لختی (متنوب) و ناهمسان چند لختی (مختلف الارکان) را به وجود می‌آورد. (تقطیع به ارکان)
- (۵) **بحرهای عروضی:** که نام هر یک از ارکان سه‌گانه فوق است. (شما تنها اسامی دسته اول را با جدولی محاسبه شده خاص به زودی فرا خواهید گرفت. و اسامی دسته دوم و سوم از کتاب درسی حذف شده است. این جدول هاتراحی من برای یادگیری فراگیرانم است.)
- (۶) **اختیارات شاعری:** و در انتها باید اختیارات دوگانه شاعری (زبانی - وزنی) را برای درست خواندن این ارکان و وزن شعر فرا بگیریم که در انتهای این دوره به همه موارد و ریزه کاری‌ها با فرمول‌های ذهنی خاص طراحی شده پرداخته می‌شود.

❖ ب) قافیه

- (۱) **شناسایی و تعریف ردیف:** تشخیص ردیف ما را در شناسایی قافیه راهنمایی می‌کند.
- (۲) **بررسی واژه قافیه:** که در چند بخش زیر ذره بین می‌رود:
- الف) شناسایی واژه قافیه
ب) تمایز حروف قافیه: (حروف اصلی - حروف الحاقی)

بخش اول : عروض (وزن شعر)

یک سوال سرنوشت ساز :

به نظر شما،

برای تقطیع یک بیت و دست یافتن سریع به وزن شعر آیا بهتره تقطیع کنیم با رعایت شرایطی که خواهیم گفت؟!

یا بریم سراغ وزن‌ها و ارکان رو یاد بگیریم به شکل سماعی؟؟؟ شما کدام رو ترجیح میدین و چرا؟؟؟

حالا تا به ارکان و وزن‌ها برسیم و ارزشمندی اون‌ها رو بدونین فرصت دارین محاسبه و انتخاب کنید بریم شروع کنیم :

بخش اول) شناسایی واج‌ها (انواع واج و تفاوت آن با حرف)

الف) واج چیست؟ کوچک ترین واحد آوایی، گفتاری و شنیداری زبان در الفبای فارسی که است (چهره ملفوظ الفبا) است که تفاوت معنایی ایجاد می کند.

ولی حرف: اگر بخواهیم زنجیره گفتاری را بر خط زمینه به کوچکترین واحد تجزیه کنیم، حرف به دست می آید که تلفظ آن را «واج» می گوئیم. شما باید بتوانید از ۳۳ حرف الفبای فارسی ۲۳ واج صامت تبدیل کنید، بیایید به کمک هم از ۳۳ حروف الفبا ۲۳ صامت را به روش زیر استخراج کنیم؛

حروف الفبای فارسی : ا - ب - پ - ت - ث - ج - چ - ح - خ - د - ذ - ر - ز - ژ - س - ش - ص - ض - ط - ظ - ع - غ - ف - ق - ک - گ - ل - م - ن - و - ه - ی

این اشکال در زبان فارسی هم نوشته می شوند (نوشتاری و مکتوب) و هم دیده می شوند. (دیداری) حالا حروفی را که صدای مشترک دارند، مشخص می کنیم. پس باید در شمارش واج‌ها (چهره گفتاری یا ملفوظ و شنیداری) این حروف مشترک را یکی به حساب آوریم؛ (ا-ع) / (ت-ط) / (ح-ه) / (ذ-ز-ض-ظ) / (ث-س-ص) / (غ-ق)

یه نکته بگم برای درک بهتر این بخش به این فکر کن که یه عرب بخواد بگه «Z» چند تا تلفظ میتونه داشته باشه؟؟ درسته (چهارتا: ز-ز-ط-ض) ولی ما یه تلفظ داریم (البته ما چهار شکل نوشتاری برای Z داریم) III. یا مثلاً (S) عرب‌ها برای این نشانه رو جور تلفظ (واج دارن) (جوریم) مینویسن ولی ما چی؟؟ درسته رو جور مینویسیم (حرف) اما یه جور تلفظ داریم. تلفظ‌ها رو سرگرس برات می‌گم کلمه حال می‌کنی...!

(ب) بررسی انواع واج ها:

واج ها بر دو دسته اند: صامت ها و مصوت ها

الف) صامت ها: از رو زبان بلند نمی شن تا مصوت ها به کمکشون نیان ... (مثل ر-ز-س-ک و...)

۳۳ (سی و سه) حرف الفبای نوشتاری و دیداری فارسی دارای ۲۳ واج (چهره گفتاری) (ملفوظ) شنیداری است و در انتها صدای حروف یعنی واج

های صامت ۲۳ تا می شوند: (یعنی صامت ها رو از کل حرف ها میتونیم بیرون بکشیم)

ء (ا-ع) - ب - پ - ت (ط) - ث (س، ص) - ج - چ - ح (ه) - خ - د - ذ (ز، ض، ظ) - ر - ژ - ش -

غ (ق) - ف - ک - گ - ل - م - ن - و - ی .

(ب) مصوت ها: صداهای زبان فارسی هستند و به کمک صامت ها میرن تا از روی زیون ما بلندشون کنن. در زبان فارسی ۶ مصوت داریم:

(۱) مصوت های کوتاه (اَ - ۲) مصوت های بلند ا - و - ی

❖ نکته های ناب:

✓ شکل «و» می تواند به شکل مقابل در زبان فارسی ظاهر شود:

(۱) صامت «و» در واژه «آورد» (۲) مصوت کوتاه «و» در واژه «خوردن»: خوردن (که به آن «و» استثنا می گویند) (۳) نماینده مصوت

بلند «و» در واژه «بوستان» (۴) نماینده هیچ حرفی در واژه خواهش (خواهش)

✓ شکل «ی» می تواند به اشکال مقابل در زبان فارسی ظاهر شود:

(۱) نماینده صامت «ی» باشد، در کلماتی مثل: میسر-پیمانه (۲) نماینده مصوت «ی» باشد، در کلماتی مثل: سینا-بیست

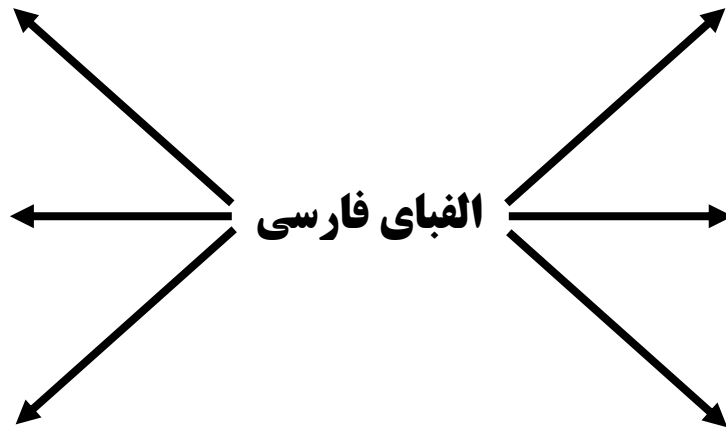
✓ شکل مصوت «ِ» در شکل های دیگر «ه» یا «ه» هم دیده می شود که در انتهای هر واژه شنیده می شود:

مثل: خانه (مصوت) یا ماه (صامت)

خُبْ حَالَا تَبِعْ لِرِي:

اولین صفحه آلبوم زهنی شما در عروض:

الان وقتی که طرح بریزم که اصلا ریله چشم بته این بخش رو بلد بشی و براک همه بتونی توضیحش بدی ....

این به تصویر و اولین تصویر در عروض (یا تونه که گفته با تصویر سازی ادبیات رو یاد می گیرین) و هیچ وقت یادتون نمیره چون تو ذهن شما نقش بسته بدین ترتیب، روی هم رفته ۲۹ واج یا صدا در زبان فارسی داریم. (۲۳ صامت - ۶ مصوت) و ۳۳ حرف

تست های بخش اول: واج (انواع واج و تفاوت آن با حرف)

(۱) کدام گزینه غلط است؟

- (۱) حرف صورت نوشتاری الفبای فارسی است.
(۲) واج ها به دو دسته ی صامت و مصوت تقسیم می شوند.
(۳) واج ها صورت مکتوب الفبا هستند.
(۴) واج ها صورت آوایی هستند.

(۲) در کدام گزینه کم ترین واج با شکل های نوشتاری دیگر یافت می شود؟

- (۱) ناز برگیرد کمان در وقت ترکش بستنت
(۲) آمد بهار خرم با رنگ و بوی طیب
(۳) اظهار عجز پیش نگارم اثر نداشت
(۴) ما ز بالاییم و بالایم رویم
فتنه پاکوبان شود هنگام ابرش جستنت
با صد هزار نزهت و آرایش عجیب
افسوس می خورم اثرم کارگر نبود
ما ز دریاییم دریایم رویم

(۳) شکل «و» در هردو واژه کدام گزینه صامت محسوب می شود؟

- (۱) موز - توسعه   (۲) کبود - شعور   (۳) خورشید - سوال   (۴) جور - ظرفشوی

(۴) شکل «و» در هردو واژه کدام نماینده هیچ واجی محسوب می شود؟

- (۱) موز - توسعه   (۲) کبود - شعور   (۳) خویش - خواستگار   (۴) جور - ظرفشوی

(۵) شکل «ی» در هردو واژه کدام گزینه مصوت محسوب می شود؟

- (الف) میزان - توجیهی   (ب) سیر - سیاحت   (ج) خورشید - شیراز   (د) یادگار - سیرت

- (۱) الف، ج   (۲) ب، ج   (۳) ج، د   (۴) الف، د

(۶) در کدام گزینه شکل همه واج ها تنها یک صورت نوشتاری دارند؟

- (۱) ب / ا ر ا ز ا ژ ا ک ا ت   (۲) ف ا گ ا ل ا پ ا ر ا ن

- (۳) س ا ت ا ز ا ح ا ع ا ق   (۴) ن ا چ ا ح ا خ ا ص ا د

(۷) در کدام گزینه در رابطه با تعریف واج اشکالی هست؟

- (۱) صدای حرف ها هستند.   (۲) به کمک حرف ها می آیند تا از روی زبان برخیزند.

- (۳) صورت دیداری و شنیداری الفباست.   (۴) از ۲۳ صامت و ۶ مصوت تشکیل شده اند.

(۸) در افعال بیت زیر چند مصوت بلند وجود دارد؟

«به بوی ناه ای کآخر صبا زآن طره بگشاید   ز تاب جعد مشکینش چه خون افتاده در دل ها»

- (۱) یک   (۲) دو   (۳) سه   (۴) چهار

(۹) در کدام گزینه تعریف ارائه شده از حرف اشکالی ندارد؟

- (۱) چهره گفتاری و نوشتاری الفبای فارسی است.   (۲) چهره نوشتاری و دیداری الفباست.

- (۳) صدای واج های الفبای فارسی است.   (۴) همان صامت ها و مصوت هاست.

۱۰) در هریک از واژه های زیر به ترتیب چند مصوت وجود دارد؟

«خواهر / مبادا / طلیعه / شباهنگام / دستبند / گزارش»

۲) دو / سه / سه / پنج / دو / سه

۱) سه / سه / دو / چهار / دو / سه

۴) دو / سه / سه / چهار / دو / سه

۳) دو / سه / دو / سه / دو / سه

بخش دوم) هجا یا بخش (شش الگو و ده نکته کلیدی)

هجا (بخش) یک واحد گفتار است که با ضربه ی هوای ریه به بیرون رانده می شود و در زبان عروضی شش الگو دارد.

❖ **الگو های هجایی یعنی چی؟** از چیدمان واج ها کنار هم، الگو های هجایی ساخته می شود. نام دیگر هجا در زبان فارسی بخش است. در انگلیسی به آن (syllable) می گویند. در زبان فارسی قوانین خاصی برای نشستن واج ها در کنار هم وجود دارد که با توجه به ساختمان هجا این قواعد بیان می شود:

○ هجای کوتاه:

۱) صامت + مصوت کوتاه (U) : پَ

○ هجای بلند:

۲) صامت + مصوت بلند (ـ) : پا

۳) صامت + مصوت کوتاه + صامت (ـ) : پَر

○ هجای کشیده:

۴) صامت + مصوت بلند + صامت (Uـ) : پار

۵) صامت + مصوت کوتاه + صامت + صامت (Uـ) : پَرس

۶) صامت + مصوت بلند + صامت + صامت (Uـ) : پارس